

Sistemes de neteja aplicats a dues obres de Carmen Calvo realitzades en els anys 70

Aquest article se centra en les solucions adoptades en la neteja de dues obres de l'artista valenciana Carmen Calvo, pertanyents a la seva pròpia col·lecció. La intervenció es va realitzar l'any 2007 en els tallers de l'artista i sota la seva supervisió, sent finançada per Axa-Art.

Isabel Alonso González. Llicenciada en Belles Arts.
isalongon@yahoo.es

M. Teresa Pastor Valls. Llicenciada en Humanitats per la Universitat Jaume I de Castelló i diplomada en Conservació i Restauració de Pintura per l'ESCRBCC. maytevalls@ono.com

INTRODUCCIÓ

Les intervencions de neteja sempre són tractaments complexos i delicats. Tanmateix, en les obres contemporànies ho són encara més, ja que matèria i concepte es barregen, plantejant als restauradors veritables reptes. Com ho va ser la neteja de dues obres de l'artista valenciana Carmen Calvo, les quals presentaven diferents taques que afectaven la lectura correcta de les mateixes, a causa de diversos problemes de transport i emmagatzematge. Taques i aurèoles sobre un suport tèxtil ple de petites peces de fang cuit, cosides i enganxades.

INTERVENCIÓ DE L'OBRA PAISATGE (1975)

Fitxa tècnica: Carmen Calvo. *Paisatge*, 1975, tècnica mixta, fang cuit, 150 x 190 cm.

Examen organolèptic: El suport es compon de dues peces de fusta postformada clavades a un bastidor mòbil de fusta de pi. Aquesta base està folrada amb una loneta de cotó enganxada i grapada al revers. Com a capa de color, hi ha el beix del suport tèxtil, una peça metàl·lica esmaltada amb el número 43 i una successió de peces de ceràmica cuites (com a peces arqueològiques trobades), adherides i cosides de manera contínua amb fil de cànem al suport tèxtil.

El teixit es troba engroguit, presenta brutícia superficial greixosa i pols acumulada, possiblement a causa d'una exposició a elevats percentatges d'il·luminació no filtrada, temperatures altes (calefacció), ambients contaminats (nicotina) i a productes d'envelliment del contraxapat subjacent. D'altra banda, mostra

1. Paisatge. Imatge general
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

2. Paisatge. Detall de la zona inferior abans del tractament
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

3. Paisatge. Detall de la zona inferior després de la neteja
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

des de la zona central a la vora inferior, una àrea de *foxing* i importants taques i aurèoles, produïdes aparentment per acció de l'aigua. Aquesta humitat, probablement va ser absorbida per capilaritat (de baix a dalt), arrossegant la brutícia del suport, les sals i òxids ceràmics, i destenyint els fils de cànem. Per aquesta raó, en el moment de l'assecatge va formar taques clares de rentat amb aurèoles ataronjades fosques i punts d'oxidació. Així mateix, es van observar petites zones de decoloració en la tela. Les peces ceràmiques presentaven brutícia superficial acumulada en la part superior (pols), estant algunes enlairades i quedant subjectes pel fil de cosit. L'obra havia estat intervinguda amb anterioritat.¹

Resultats de la intervenció:

1. NETEJA: Després de desmuntar el marc i aspirar el revers, es va iniciar la neteja del suport tèxtil. Aquest complex, delicat i costós procés, es va realitzar en tres fases, de manera gradual i controlada, després de realitzar diverses proves i cales (vegeu les taules 1 i 2).

4. Paisatge. Detall d'una peça ceràmica abans del tractament
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

Taula 1. Proves de neteja de l'obra Paisatge			
Núm	Producte	Zona	Resultat
1	Aigua destil·lada aplicada amb comptagotes i assecada amb talc	Aurèola	Efectiu, la brutícia groguenca és absorbida per la capa subjacent del talc. Necessària aspiració posterior
2	Tricloretà aplicat amb hisops	Aurèola	No actua
3	1% Peròxid d'hidrogen 20 vol. en aigua destil·lada aplicat en comptagotes	Aurèola	Actua blanquejant la zona massa, respecte a la resta de suport no tacat
4	Llevataques comercial	Aurèola	No actua
5	Aigua destil·lada aplicada amb comptagotes i paper absorbent	Aurèola	Molt efectiu i controlat. La brutícia queda recollida en el paper absorbent

5. Paisatge. Detall d'una peça ceràmica després de la neteja
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

¹ Aquesta intervenció de conservació-restauració realitzada anys abans, va consistir bàsicament en la reintegració volumètrica i de color d'algunes peces ceràmiques (intervenció respectuosa i discernible a baix nivell).

6. Paisatge. Detall del sistema de neteja de taques núm. 1
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

7. Paisatge. Detall del sistema de neteja de taques núm. 2
(Fotografia: M. Teresa Pastor).

Taula 2. Esquema de la neteja definitiva de l'obra Paisatge

1	Aigua destil·lada aplicada amb comptagotes i paper absorbent
2	Aigua destil·lada aplicada amb comptagotes i assecada amb talc

a) Neteja general de l'anvers (simultàniament, per sectors i de dalt a baix): Realitzada per tal d'evitar la formació de noves taques en les següents fases i igualar el to de la base. L'extracció de la brutícia acumulada sobre la loneta i peces ceràmiques, es va realitzar mecànicament mitjançant aspiració (utilització de diferents boques de mida petita), una paleta i un drap Dust Bunny® tallat en peces petites subjectades a unes pinces corbes.

b) Neteja puntual en sec (àrea de taques, aurèoles i foxing): Amb motiu de rebaixar les taques i extreure els possibles components grassos de les mateixes, es van utilitzar diferents gomes d'esborrar (goma Wishab® blanca per paper, goma Staedler® i goma blanca ratllada Milan®) i un pinzell de cerres dures. Les restes de goma i brutícia van ser posteriorment aspirades.

c) Neteja puntual en humit (zona de taques, aurèoles i foxing): Amb l'obra en horitzontal sobre dos cavallets, es va desgrapar i enlairar mecànicament la loneta de cotó del suport (zona inferior), comprovant la inexistència de colònies de fongs. Després de microaspirar la zona, es van retirar unes fulles de paper siliconat tacades i rovellades, trobades entre la tela i el suport. La neteja es va realitzar gradualment per zones, repetint el procés de tres a cinc vegades segons la importància dels diferents tipus de taques.²

Així, posant un paper assecant i diversos fulls de paper de cel·lulosa absorbent sota de la tela (amb un film de polièster monosilicat sota dels papers), es deixava caure aigua destil·lada amb un comptagotes sobre una àrea més gran que la taca que calia rebaixar. Seguidament, es tallaven tires estretes de paper de cel·lulosa absorbent i es feia pressió amb els dits. Després d'una estona, necessària perquè els papers recollissin l'aigua i la brutícia, es repetia el procés amb paper nou. Cada cert temps, es canviaven també els assecants i papers subjacents, que quedaven molls i tacats de groc. A les zones rebels o en aquelles que era convenient realitzar un "mur de contenció" per a l'aigua, s'aplicaven gruixos de talc amb una espàtula fina.³ Després d'un dia d'assecatge, s'aspirava el talc amb ajuda d'un pinzell, comprovant com la brutícia quedava absorbida pel talc.

2. APLICACIÓ D'UN FILM AÏLLANT: Després de la neteja, es va considerar convenient aplicar una capa aïllant entre el contraxapat i la loneta per tal d'aïllar el teixit dels productes d'envel·liment de les fustes postformades, de les juntes d'unió i dels caps dels claus de ferro emprats. Per això, es va aplicar un film

² Cal assenyalar que es tracta d'un procés emprat en la neteja de tèxtils històrics, molt adequat per a aquest cas concret, ja que les taques s'havien produït per acció de l'aigua i havíem de treballar de forma puntual amb la tela desclavada i les peces ceràmiques sense descosir. Això complicava la intervenció a causa del petit espai entre les mateixes i a causa de la recerca d'un resultat que integrés la zona rentada amb la resta de l'obra.

³ L'aplicació de gruixos de talc evitava la propagació de l'aigua, fet que hagués produït l'aparició de noves taques a causa dels nivells de brutícia del suport tèxtil.

de polièster monosiliconat subjectat amb grapes a les vores del tauler.⁴ Tot seguit, se subjectà la tela al revers del suport, tensant amb les mans i emprant grapes d'acer inoxidable, interposant cinta de cotó blanca de 2'5 cm.

3. ADHESIÓ DE PECES CERÀMIQUES FRAGMENTADES: Després de la neteja, amb l'obra en horitzontal, es va comprovar l'adhesió de cadascuna de les peces ceràmiques. L'adhesió d'aquelles enlairades es va realitzar amb acetat de polivinil, segons indicació de l'artista.

4. PRESENTACIÓ FINAL: Mitjançant el sistema de neteja emprat es van poder eliminar un 85% de les taques, minimitzant considerablement el nivell de brutícia de les aurèoles i punts d'oxidació. No obstant això, en àrees molt puntuals, encara es notaven les taques i el to va quedar una mica més clar que el conjunt. Cal recordar que el suport, tot i haver estat aspirat, estava engroguit, i que al rentar amb aigua una zona concreta, aquesta va quedar més neta que la resta. Després de consultar l'artista, es va determinar realitzar una reintegració de caràcter reversible en alguns punts de la zona rentada. És a dir, es va buscar un sistema que dissimulés les petites àrees clares i les vores encara lleugerament visibles d'algunes aurèoles. Per això, es van emprar barretes de pastel Talens⁵ aconseguint igualar la zona afectada amb la resta de l'obra.⁶ Finalment, l'obra va ser de nou emmarcada, tot incloent un vidre que l'aïllés de la brutícia ambiental.

INTERVENCIÓ DE L'OBRA *RECOPILACIÓ* (1975)

Fitxa tècnica: Carmen Calvo. *Recopilació*, 1975, tècnica mixta, fang cuit, 150 x 190 cm.

Examen organolèptic: El suport d'aquesta peça coincideix amb el de l'obra anterior. Tanmateix, en aquest cas, la loneta es troba unida a la base, a través del cosit de les peces ceràmiques.⁶ Així com en l'obra *Paisatge*, l'estrat pictòric està format per la tela, les peces de fang de diferents tonalitats (amb orificis a la part inferior) i els fils de cànem creuats sobre les mateixes.

L'obra presentava brutícia superficial, així com diverses taques groguenques homogènies de color clar i de tipus gras, repartides per tota la superfície. Les peces ceràmiques, algunes

⁴ El film de polièster (d'una peça) es va col·locar amb les quatre vores desclavades de la loneta, passant-lo per sota amb ajuda de dues persones i amb la cara siliconada en contacte amb el teixit. Les vores del polièster es van reforçar amb cinta Filmoplast® P, per tal d'augmentar la seva resistència i evitar que s'estripés a l'hora de grapar-lo.

⁵ Aquestes es van ratllar sobre una cartolina blanca obtenint el color del fons de la peça i es van aplicar en pols mitjançant un pinzell suau. Després de realitzar les proves pertinents, es va comprovar la reversibilitat de la reintegració mitjançant una aspiració suau. No es va utilitzar cap aglutinant llevat del pròpiament emprat en la fabricació del pastel.

⁶ Aquesta loneta va ser substituïda en una restauració realitzada el 1990 després de patir un accident. Les peces de fang es van tornar a cosir sobre la mateixa segons l'obra original dels anys 70. Posteriorment, a causa d'un cop, la tela es va estripar i va ser necessari realitzar un sargit.

8. *Recopilació. Detall de les taques de greix abans del tractament* (Fotografia: M. Teresa Pastor).

9. Recopilació. Detall de les eflorescències salines sobre les peces de fang (Fotografia: M. Teresa Pastor).

d'elles enlairades, mostraven pols acumulada a la part superior, al costat d'acumulacions de sals solubles que afectaven la quarta i cinquena fila de peces, començant per sota. Respecte a aquests afloraments salins, cal dir que degueren produir-se a causa d'una exposició a l'aigua i posterior assecat. La brutícia i les sals fan que passi desapercebuda la diferència de to entre les peces superiors més ataronjades i les inferiors, més clares.

Resultats de la intervenció:

1. NETEJA: En primer lloc, es va realitzar la neteja del revers per aspiració. A continuació, posant l'obra en vertical, es va iniciar la neteja de l'anvers, de forma gradual i controlada,

després de realitzar diverses proves i cales (vegeu les taules 3 i 4).

Taula 3. Proves neteja Recopilació			
Núm	Producte	Zona	Resultat
1	Goma d'esborrar Wishab® blanca	Taca groga	Efectiu, però al desfer-se massa actua en superfície
2	Goma d'esborrar Milan®	Taca groga	Més efectiu, però al desfer-se massa s'introdueix en el teixit
3	Goma d'esborrar Factic® extra soft	Taca groga	Molt efectiu
4	Bisturí	Cúmuls adhesiu	Efectiu

10. Recopilació. Detall de la neteja de les taques (Fotografia: M. Teresa Pastor).

Taula 4. Esquema de la neteja definitiva de les taques de l'obra *Recopilació*

1	Goma d'esborrar suau Factis® + aspiració
---	--

a) Primera fase de neteja (de dalt a baix i per sectors): Realitzada mitjançant aspiració (utilització de boques petites de boca corba), paletina i drap Dust Bunny® tallat en peces petites subjectes a unes pinces corbes. Per a l'extracció de les restes de brutícia es va utilitzar una goma d'esborrar Wishab® blanca.

b) Segona fase (àrea de taques): Per tal de rebaixar les taques i extreure els possibles components grassos de les mateixes, es van utilitzar diferents gomes d'esborrar (vegeu la taula 3), així com unes pinces corbes i un pinzell de cerres dures per fregar sobre la superfície. Les restes de goma i brutícia van ser aspirats tal com s'ha assenyalat anteriorment. Les acumulacions rovellades d'adhesiu van ser rebaixades mecànicament mitjançant bisturí. Paral·lelament a la neteja general del suport, es va extreure la pols acumulada a la part superior i inferior de la totalitat de les peces ceràmiques, mitjançant aspiració i neteja amb hisops humitejats amb aigua destil·lada (aquesta fase es va repetir tres vegades).

2. ADHESIÓ DE PECES CERÀMIQUES: Es va fer mitjançant acetat de polivinil, aplicant-lo amb l'obra en vertical. Finalment, l'obra va ser de nou emmarcada incloent un vidre que l'aïllés de la brutícia ambiental.

AGRAÏMENTS

Carmen Calvo Sáenz de Tejada, Axa-Art, M. Gertrudis Jaén (Departament de Conservació i Restauració de Tèxtils IVC+R), Laura i Betty.

11. *Recopilació. Detall de la neteja de les peces ceràmiques* (Fotografia: M. Teresa Pastor).

Sistemas de limpieza aplicados a dos obras de Carmen Calvo realizadas en los 70

El presente artículo se centra en las soluciones adoptadas en la limpieza de dos obras de la artista valenciana Carmen Calvo, pertenecientes a su propia colección. La intervención se realizó en 2007 en los talleres de la artista y bajo su supervisión, siendo financiada por Axa-Art.

Isabel Alonso González. Licenciada en Bellas Artes. isalongon@yahoo.es

M. Teresa Pastor Valls. Licenciada en Humanidades por la Universidad Jaume I de Castellón y diplomada en Conservación y Restauración de Pintura por la ESCRBCC. maytevals@ono.com

INTRODUCCIÓN

Las intervenciones de limpieza siempre son tratamientos complejos y delicados. Sin duda, en las obras contemporáneas lo son todavía más, pues materia y concepto se entremezclan, planteando a los restauradores verdaderos retos. Como lo fue la limpieza de dos obras de la artista valenciana Carmen Calvo, las cuales presentaban distintas manchas que afectaban a la correcta lectura de las mismas, a causa de diversos problemas de transporte y almacenaje. Manchas y cercos sobre un soporte textil repleto de pequeñas piezas de barro cocido, cosidas y pegadas.

INTERVENCIÓN DE LA OBRA *PAISAJE* (1975)

Ficha técnica: Carmen Calvo. *Paisaje*, 1975, técnica mixta, barro cocido, 150 x 190 cm.

Examen organoléptico: El soporte se compone de dos piezas de madera postformada clavadas a un bastidor móvil de madera de pino. Dicha base está forrada con una loneta de algodón pegada y grapada al reverso. Como capa de color, está el beige del soporte textil, una pieza metálica esmaltada con el número 43 y una sucesión de piezas de cerámica cocidas (como piezas arqueológicas encontradas), adheridas y cosidas de modo continuo con hilo de cáñamo al soporte textil.

El tejido se halla amarillento, presenta suciedad superficial grasa y polvo acumulado, posiblemente a causa de una exposición a elevados porcentajes de iluminación no filtrada, temperaturas altas (calefacción), ambientes contaminados (nicotina) y a productos de envejecimiento del contrachapado subyacente. Por otro lado, muestra desde la zona central al borde inferior, un área de foxing e importantes manchas y cercos, producidos aparentemente por acción del agua. Dicha humedad, probablemente fue absorbida por capilaridad (de abajo a arriba), arrastrando la suciedad del soporte, las sales y óxidos cerámicos, y destiñendo los hilos de cáñamo. Por esto, al secar formó manchas claras de lavado con cercos anaranjados oscuros y puntos de oxidación. Así mismo, se observaron pequeñas zonas de decoloración en la tela. Las piezas cerámicas presentaban suciedad superficial acumulada en la parte superior (polvo), estando algunas despegadas y quedando sujetas por el hilo de cosido. La obra había sido intervenida con anterioridad.¹